

Mikszáth Kálmán

Autorka textu: Marta Balážová

Charakteristika jednou vetou:

Klasik maďarskej prózy, spisovateľ a novinár, na prelome 19. a 20. storočia tvoril romantickou metódou, úspech a uznanie si získal poviedkami z rodného slovenského prostredia, ale aj realistickými dielami z prostredia politiky, ktoré dôverne poznal; pre jeho prózu je charakteristický hovorový jazyk, láskavý humor a anekdoty.

Životopisné údaje:

Kálmán Mikszáth bol maďarský spisovateľ, jeho rodiskom je však slovenský región Novohradu, dedina Sklabiná, kde sa narodil 16. januára 1847 v evanjelickej rodine drobného zemana. Študoval na vtedy maďarských gymnáziách v Rimavskej Sobote a v Banskej Štiavnici. Absolvoval niekoľko semestrov štúdia práva v Budapešti, potom sa stal koncipientom v Balážskych Ďarmotách. V roku 1873 sa oženil, presťahoval sa do Budapešti a začal sa živiť literárnou činnosťou. Ako spisovateľ sa však presadzoval len veľmi ťažko. Keď vydal prvé dva zväzky svojich poviedok, nikto si ich ani nevšimol. Syn mu zomrel krátko po narodení, mal veľké materiálne ťažkosti, ktoré na určitý čas riešil tak, že sa rozviedol. Pozitívny zvrät prišiel v roku 1878, keď sa stal stálym spolupracovníkom opozičných novín Szegedi Napló v Segedíne. V roku 1879 počas pustošivej povodne bol už uznávaným publicistom a popri novinárstve sa vrátil k svojim spisovateľským plánom. Vydával poviedky, predviedol, že dobre pozná tradície slovenskej dediny, život ľudí, ich jazyk. Už v Segedíne zaznamenal prvé literárne úspechy, ďalšie prišli po roku 1880, po návrate do Budapešti. V roku 1881 sa ako novinár po prvý raz objavil na galérii Uhorského snemu, neskôr - v roku 1887 sa aj sám stal poslancom. Popularitu si získal svojimi poviedkami i literárnymi črtami, ktoré pod názvom Vážená snemovňa písal pre Peštianske noviny. Po roku 1885 nasledovali dve desaťročia úspešnej Mikszáthovej kariéry. Po druhý raz sa oženil so svojou bývalou manželkou, vydával novely a krátke romány. Zomrel v Budapešti 28. mája 1910.

Dielo:

Prvé úspešné Mikszáthove poviedky vyšli počas jeho novinárskeho pôsobenia v Segedíne. Ozajstnú popularitu mu priniesla zbierka poviedok Slovenskí rodáci, ktorú vydal po príchode do Budapešti v roku 1881. Pokračovaním bol druhý súbor poviedok Dobří Plavci z roku 1882 (Plavci či Polovci boli pôvodom svetlovlasí Kumáni). Z Dolnej zeme sa často obzeral po rodnej zemi, po Horniakoch a všimol si povahové odlišnosti obyvateľov. Dolniaky videl ako pragmatizmus pripútaný k pôde, Horniaky znamenali výnimočnosť, fantáziu, romantiku, folklórnu atmosféru. Úspech mu priniesol najmä jeho štýl písania, ktorý pripomína hovorový jazyk a osobné zaujaté rozprávanie. V prvom období bola jeho tvorba poznačená romantickým štýlom jeho literárneho vzoru - slávneho maďarského romantického spisovateľa Móra Jókaija. Aj román Dáždnik svätého Petra, ktorý vyšiel v roku 1893 predstavuje romantické idylické obrázky z minulosti s anekdotickou pointou. Neskôr sa venoval parlamentnej tematike, ktorá v jeho literárnej tvorbe znamená prechod k realistickej tvorivej metóde a svedčí o autorovej dôvernej znalosti tejto problematiky. Odrážalo sa to v dielach Ctený parlament a Klub a kuloáre. Ako zástanca politického liberalizmu sa postupne zbavoval ilúzií o možnosti nápravy spoločenských pomerov zásluhou šľachty. Ostrú kritiku súčasnosti na historickom pozadí nachádzame v jeho románoch Posledný hradný pán, Nová Zrínyiáda, Dvoje voľieb v Uhorsku. Hoci sa s romantickou metódou nikdy celkom nerozišiel, napísal aj pozoruhodnú monografiu o svojom literárnom vzore - Život a doba Móra Jókaija (1907). V poslednom období svojej tvorby sa venoval Mikszáth svetu vysokého cirkevného kléru a aristokracie v románoch Podivné manželstvo, Prípady mladého Nosztyho s Marikou Tóthovou a Čierne mesto. V týchto románoch naznačil smerovanie vývoja maďarskej prózy 20. storočia. Mikszáthova odborná kritika pokladá za klasického predstaviteľa krátkeho románu - novely v maďarskej realistickej literatúre.

Podrobnejšie o dielach:

Dáždňnik svätého Petra - vo svojom najznámejšom románe Mikszáth zobrazil dva rozdielne svety - dedinu Glogovú, do ktorej prichádza chudobný mladý farár, ktorému zomrela matka a on sa musí postarať o svoju malú sestričku a svet podivína Pavla Gregoriča, ktorý celý život šetrí peniaze pre svojho syna a príbuzní ho chcú o ne pripraviť. Napokon sa obidva svety spájajú, Gregorič zomiera skôr, než môže obdarovať syna. Bezenné predmety z jeho pozostalosti kúpil na dražbe žid Jonáš Müncz. Medzi nimi je aj starý dáždňnik, nikto netuší, aký majetok do jeho rukoväte Gregorič ukryl. Müncz chodí po dedinách s dáždňnikom a keď začne pršať, rozprestrie ho nad košíkom, v ktorom priniesli farárovi jeho malú sestričku. V tej chvíli sa všetko zázračne zmení, dedinčania sú presvedčení, že dáždňnik priniesol svätý Peter, vznikne o tom legenda, ktorá pomôže k bohatstvu farárovi i celej Glogovej. Keď sa napokon Juraj Wibra, Gregoričov vnuk vyberie pátrať po stratenom rodinnom majetku, nájde už len pamiatku po dáždňniku a krásnu farárovu sestru Veronku Bélyovú, s ktorou sa do seba zaľúbia. Peniaze sa stratili, ale namiesto nich mladý Wibra našiel lásku. Tento román patrí medzi romanticky ladené diela Kálmána Mikszátha.

Posledný hradný pán - ústrednou postavou tohto veľmi úspešného, rozprávačsky pútavého realistického románu Kálmána Mikszátha je čudácky gróf Štefan Pongrácz, „posledný hradný pán“, ktorý neberie na vedomie, že je devätnáste storočie a správa sa, ako keby žil v storočí sedemnástom. Žije na Nededzskom hrade, zdedenom po slávnych a bojovných predkoch, stredovekým spôsobom života. Jeho záľubou a hlavnou náplňou života je hra na vojnu, pričom mu výdatne asistujú obyvatelia hradu, všetko vydarené príživnícke figúrky, ale aj poddaný ľud, ktorému sa páči vojna bez krviprelievania. Je to groteskná a komická postava, spisovateľ svojho hrdinu však nezosmiešňuje, jeho činy opisuje s vecným humorom, ktorý má skôr smutný podtón. Pongrácz bol existujúcou osobou, autor mal veľa autentických údajov z jeho života, väčšinou však dával prednosť vlastnej fantázii. Niektorí historici a kritici porovnávali toto Mikszáthove dielo s Cervantesovým románom Dômyselný rytier don Quijote de la Mancha.

Čierne mesto - posledné Mikszáthovo dielo, historický román, jeho dej sa odohráva na Slovensku v 18. storočí v čase kuruckých vojen. Námetom je malicherný spor medzi podžupanom Spišskej župy Görgeyom a meštianstvom Levoče, ktorý sa končí tragicky - smrťou levočského starostu. Konflikt čaká päť rokov na rozuzlenie a toľko trvá aj smútok, prikázaný levočským senátom. Autor spracoval tému rozporov medzi stoličnou džentry a mešťanmi.

Prípud mladého Nosztyho s Marikou Tóthovou - autor sa v realistickom románe venuje kritike parazitizmu a korupcie maďarskej džentrickej spoločnosti, ktorá už prišla o bohatstvo, ale jej styky siahajú až po vládu a podvodmi chce zasa zbohatnúť.

Džentrickej tematike, kritike podvodníkov a karieristov, ktorí majú často podobu panských švihákov a donkichotov a ich život, manželstvo, bohatstvo i poslaneaný mandát sú založené na klamstve, venoval Mikszáth aj román Dvoje volieb v Uhorsku. Takýmto záporným hrdinom je Menyhért Karáughy.

Podivné manželstvo - ďalšie realistické Mikszáthovo dielo, v ktorom útočí proti pseudoliberalnej politike maďarskej šľachty, proti jej spojenectvu s vysokým klérom. Hrdinom je mladý gróf Butler, ktorému barón Dóri vnúti manželstvo so svojou dcérou, ktorá čaká dieťa s iným. Butler sa usiluje o rozvod, nikto mu nepomôže, aby sa oslobodil, vystrojí si napokon vlastný pohreb.

Pod názvom Tvrdé kotrby vyšiel výber dvadsiatich Mikszáthových úsmevných krátkych poviedok o Slovákoch a Horniakoch na Horniakoch. Výber obsahuje okrem rovnomennej poviedky Tvrdé kotrby aj poviedky Ako som sa stal spisovateľom, Petófiho legenda v

Štiavnici, Keď sme viezli náhrobok, Putovanie po krajine Plavcov, Dve úryvky starien, Jánovia Haluškovci, Slovenský metlár a ďalšie.

Ukážky:

Hluchý kováč Prakovský - úryvok z novely

V Krížnovciach je aj malý prípad veľká udalosť. Celá dedina sa zabávala na tom, že Prakovský počul výstrel. Doma aj starý otec vyrozprával prípad pri obede, tam sa nad ním takisto všetci usmiali. Ale veruže zmizli úsmevy, keď o štyri dni prišla správa z mesta Milána, že minulú nedeľu okolo poludnia cisársko-kráľovský poručík Alexander Prakovský si v tamjšej veľkej kasárni strelil do hlavy. - Chudák chlapec! - smutne povedal môj starý otec. - Zapríčinil to Priskin list. - Chudák starý Prakovský, - skočila mu do reči moja mama a z pokojných holubičích očí sa jej vykotúlala slza, - počul ten výstrel. Správa ohromila aj mňa, ale prekvapilo ma aj matkino vyhlásenie. - Veď to predsa nie je možné, mamka... z takej diaľky! Ako si môžeš predstaviť niečo také? Mama ma objala okolo krku a nežne, smutne ma pohladila po hlave. - Ty to ešte nevieš. Ale raz sa naučíš, že rodičovské srdce vidí ďalej ako oko a počuje lepšie ako ucho. Ty to ešte nevieš... (preklad: Karol Wlachovský)

Ako som sa stal spisovateľom - úryvok z poviedky

- Ujo Doboš, - ozval som sa jedného dňa. - Povedzte mi nejaké klasické literárne dielo, ktoré sa oplatí prečítať a preštudovať. - Hm, chlapče. Tak tu je Príbeh Meluzíny. (Pozn.: populárna jarmočná historka zo 17. storočia) Čítanie mojej ženy, také nežral ani tvoj profesor. Ak si to prečítaš, budeš múdrejší ako blatnopotocký biskup. Minulú zimu to moja žena prečítala po devätnásť raz, a odrazu nemám pokoja, že sa jej zväčšil mozog: keď sa tým prehryzie po dvadsiaty piaty raz, uvidíš, že z obavy pred ňou sa aj košická kapitula odsťahuje o niečo ďalej. Zaobstaral som si a prečítal Meluzínu. Táto pekná žena ma uviedla do literatúry. Je pravda, že to nebola urodzená dáma, ktorej elegantný trblietavý kostým a vzrušený pôvod vrhá trochu žiary aj na toho, kto sa s ňou stýka: bola prostá, anonymná, nenáročná... Aj ma to poznačilo, že bola mojou prvou známosťou. Tento „pomer“ bol vždy brzdou v mojom vývine... (preklad: Karol Wlachovský)

Dáždnik svätého Petra - úryvok z románu

Na plechu namaľovaný Syn Boží akoby načúval slovám modlitby, akoby pásiky tône a svetla, ktoré sa z oblokov a zo stien odrážali na ňom a chveli sa, boli prejavmi jeho tváre, akoby sa pri svojom veľkom utrpení usmieval a kýval hlavou: - Dobre, dobre. Všetko viem. Veď zasiahnem. Dlho sa modlil takto zahrúžený, znovu a znovu začínajúc, ani nezbadal, že sa medzitým, ako to na jeseň často býva, po dusnej, takmer neprirodzenej horúčave náhle zamračila obloha, pritiahli čierne mračná a strhla sa búrka. Keď vykročil z kostolnej brány, lialo sa ako z kanvy. Z hôr za dedinou sa divo hnali rozvodnené potoky a dobytok s bučaním pobehoval po uliciach. Jánoša sa zmocnila hrôza. - Dieťa som nechal na podstienku. Beda, už je po ňom! Ako šialený letel k domu a veľmi sa začudoval pohľadu, ktorý sa mu naskytol. Kôš tam bol ešte aj teraz. Dieťa sedelo v koši, hus behala po dvore, neprestajne sa lialo, lialo sa aj na podstienok, i tade tiekla prúdom dažďová voda, ale dieťa zostalo suché, nedotknuté, lebo nad košom bol vystretý mohutný vyblednutý dáždnik z červenej látky. Na dáždniku bola záplata na záplate, na spodku pri okraji ledva bolo možné rozoznať úzky kvetovaný pásik, ako to bolo v móde za starých čias. Mladý farár vrhol vďačný pohľad na nebo, schytil dieťa, vybozkával ho a pod dáždnikom zanesol do svojej biednej izby. (preklad: Július Albrecht)

Posledný hradný pán - úryvok z románu

Vstupujúcich si nikto ani nevšimol. Blázy, ktorý sa nad tým pozastavil, sa jemne dotkol pleca pána Kováča: -Čo sa tu robí? Kde nájdeme osvieteného pána grófa? Kováč mechanicky ukázal na posteľ. - Tam leží. - Azda mu je niečo? - Nič. Umrel.

Blázy sa od prekvapenia zatackal ku dverám a zbledol ako stena. Tarnóczy však ani nič nevidel, ani nič nepočul, celý bez seba pribehol k Apolke, náruživu ju objal a chcel ju bozkať. Apolka sa mu však vymanila z náručia, pozrela na neho odmietavo, ale predsa len nežne, smutne: - Nie, nie teraz, Miloslav. Tento deň nepatrí radosti. Bozkala som mŕtveho. Možno, že by ho urazil bozk, ktorý by som hneď teraz dostala od živého... Len Lengeffy ľahostajne hľadel na nehybného pána Nededzského hradu a prednášal tieto slová:

- Ó, aká je strašná ruka smrti.

Poučte sa, mylordi a lady,
tento prach včera ešte dával rozkazy...

Kedže tu neboli mylordi a lady, aby sa z niečoho poučili, iba Estella vyslovila tento poznatok:
- Dobre, dobre, ale čo už teraz bude so mnou? (preklad: Alfréd Engelmann)

Myšlienky:

„Nie je nič také zmierujúce ako humor.“ (Kálmán Mikszáth)

„Z hľadiska autorskej reči vychádzal Mikszáth z tradícií romantiky a dospel k realizmu, ba v niektorých momentoch priam ku klasickej moderne.“ (Csaba Gy. Kiss)

„Mikszáth vyrástol z romantických tradícií. Asimiloval viaceré romantické prvky, preniesol ich so sebou do realizmu. Aj to ukazuje na skutočnosť, že tvoril na rozhraní romantizmu a realizmu, predstavoval prechod maďarskej prózy k realizmu. Najbližšie ku kritickému realizmu sa prepracoval v Prípade mladého Nosztyho s Marikou Tóthovou.“ (Rudolf Chmel)

„Realizmus v Mikszáthovom poňatí neznamena popisný, akýsi zrkadlový obraz reality, pravda, nezrieka sa ani požiadavky, aby bol hodnoverný. Lenže tejto estetickéj hodnoty literárnej výpovede sa usiluje zmocniť etickými kategóriami pravdy a pravdivosti. Výstižne to dokladajú slová samého autora: „Keby to záviselo odo mňa, dal by som spisovateľom jediný estetický príkaz: Neklam...“ (Karol Wlachovský)

„Kedže je reč o dielach prozaika realistického obdobia, sme náchylní vysloviť, že ide o rozdielnosť zdaní a skutočnosti a, prirodzene, určujúca je skutočnosť, zdanie je iba pomínuteľná ilúzia. Lenže formula je oveľa zložitejšia. Lebo v dielach nášho prozaika o zdaní často vyjde najavo, že práve ono je skutočnosťou, a čo sme zasa pokladali za skutočnosť, nie je nič iné ako zdanie. Akiste môžeme akceptovať predpoklad z najnovších maďarských literárnohistorických štúdií. Podľa neho Kálmán Mikszáth začal tvoriť vo vyhranenej romanticko-realistickej konvencii a svojim neskorším úsilím, ktoré poukazuje na relatívnosť hodnôt a hodnotenia, prestúpil do prvej etapy modernosti.“ (Csaba Gy. Kiss)

„Podľa povrávky bude koniec sveta, keď sa všetci leštianski Slováci zídu doma. Ale potom je zrejmé, že svet bude večný, lebo všetci leštianski Slováci nikdy nebudú doma...“ (Kálmán Mikszáth v poviedke Slovenský metlár)

Zaujímavosti:

Do rozpadu Uhorska v roku 1918 bol Kálmán Mikszáth najprekladanejším maďarským autorom do slovenčiny a do slovenského šarišského nárečia. V takýchto prekladoch vyšli jeho prózy Lohynská zelina, Šviháci, Hluchý kováč Prakovský a ďalšie. V 20. storočí Mikszáthove prózy prekladali do slovenčiny významní slovenskí literáti ako Emo Bohúň (Podivné manželstvo), Samo Czambel (Dobří Plavci), Hana Gregorová (Dáždnik svätého Petra), neskôr Rudolf Chmel, Karol Wlachovský a iní.

Román Nová Zrínyiáda, jedno z realistických diel tohto autora je bezprostrednou umeleckou reakciou na oslavy milénia v roku 1900. Oslavy sa niesli podľa Miszátha v znamení prázdnych fráz, falošných ilúzií a prepriateho nacionalistického sebavedomia maďarskej vládnucej triedy a šľachty. Na oslavách sa zúčastnil aj nemecký cisár Viliam II., ktorý sa v prípitku odvolával na Zrínyiho. Do deja vstupuje autor, oživuje hrdinu Zrínyiho a uvádza ho do súčasnej spoločnosti. Napokon Zrínyi so svojou družinou znova zomiera hrdinskou smrťou tak ako kedysi pri obrane Sihote.

Skôr ako sa Kálmán Mikszáth stal spisovateľom, bol vynikajúcim rozprávačom anekdot. Spisovateľom sa potom vraj stal tak, že písomne zaznamenal to, čo predtým vyrozprával. Nie je náhodné tvrdenie, že „písal ústami“. Všetky jeho texty sú poznačené bezprostrednosťou hovorového jazyka, mnohé majú anekdotický charakter.

Mikszáth mal štátnu príslušnosť uhorskú a národnosť maďarskú. Keď sa ho v zrelom spisovateľskom veku pokúsili označiť za slovenského spisovateľa, veľmi ostro protestoval. V tomto nasledoval básnika Sándora Petőfiho, ktorý mal tiež slovenský pôvod i meno - Alexander Petrovič. V slovenskom prostredí bývalého Horného Uhorska sa však odohrávajú mnohé jeho veľké i menšie príbehy. Napríklad próza Lohynská bylina sa odohráva v severnom Novohrade, Hluchý kováč Prakovský tiež v Novohrade, v autorovej rodnej dedine, Fešáci v Šariši, Samota Jork v Turci, atď.